

<https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.25>
УДК 378. 037

Наталія Сідаш,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ
ORCID ID 0000-0002-4569-4611
sidash@snu.edu.ua

ЦІННОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТ КУЛЬТУРИ: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ТА СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ

Стаття присвячена дослідженню феномену цінностей, їх ролі у формуванні людської поведінки та культурних особливостей. Автор починає з констатації того факту, що цінності є невіддільною частиною нашого буття, впливаючи на мову, мислення та соціальні взаємодії. Проте, незважаючи на важливість, цінності залишаються складним і недостатньо дослідженим феноменом. Автор звертається до дослідження цінностей у історичному контексті, зокрема, до внеску антропологів. Детально розглядаються ідеї Клайда К्लукхона, який відійшов від релятивістського підходу в антропології, підтверджуючи існування універсальних людських цінностей. Крім того, автор аналізує роботу Флоренс К्लукхон та Фреда Стродтбека, які, продовжуючи роботу Клайда К्लукхона, розробили детальну типологію ціннісних орієнтацій. У подробицях розглядається модель спіральної динаміки, розробленої Клером В. Грейвсом, як інноваційний підхід до вивчення цінностей, який розглядає цінності як еволюційні структури, що змінюються залежно від історичних та соціальних контекстів. Аналізується теорія Ш. Шварца, як одна з найвпливовіших теорій у дослідженнях цінностей. Вона дає змогу порівнювати цінності різних культур, розуміти, чому люди по-різному ставляться до різних явищ, і прогнозувати їхню поведінку. Досліджується роль цінностей в організації соціальних систем. Автор звертається до класичних праць Т. Парсонса і Е. Шилса, які розглядають цінності як фундаментальні елементи культури, що інтегрують різноманітні соціальні дії.

Ключові слова: культурні цінності, системи цінностей, ціннісні орієнтації, спіральна динаміка, ієрархія цінностей Ш. Шварца, крос-культурне порівняння, етичні цінності, ідеологічні цінності.

Natalia Sidash. Values as the foundation of culture: historical overview and modern views

The article is devoted to the study of the phenomenon of values, their role in the formation of human behavior and cultural characteristics. The author begins by stating the fact that values are an integral part of our being, influencing language, thinking and social interactions. However, despite their importance, values remain a complex and understudied phenomenon. The author turns to the study of values in a historical context, in particular, to the contribution of anthropologists. The ideas of Clyde Kluckhohn, who moved away from the relativistic approach in anthropology, confirming the existence of universal human values, are considered in detail. In addition, the author analyzes the work of Florence Kluckhohn and Fred Strodbeck, who, continuing the work of Clyde Kluckhohn, developed a detailed typology of value orientations. The Spiral Dynamics Model developed by Claire W. Graves is examined in detail as an innovative approach to the study of values that views values as evolutionary structures that change depending on historical and social contexts. The theory of Sh. Schwartz is analyzed as one of the most influential theories in value research. It allows to compare the values of different cultures, understand why people have different attitudes to various phenomena, and predict their behavior. The role of values in the organization of social systems is studied. The author refers to the classic works of T. Parsons and E. Shils, who consider values as fundamental elements of culture that integrate various social actions.

Key words: cultural values, value systems, value orientations, Spiral Dynamics, Sh. Schwartz's hierarchy of values, cross-cultural comparison, ethical values, ideological values.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Освіта є найпотужнішим інструментом для зміни особистості. Освіта виховує особистість через культуру, а також передає та розвиває традиції та культуру суспільства. В цьому освіта і культура взаємозалежні і доповнюють один одного в усіх аспектах. Таким чином, взаємозв'язок освіти і культури нерозривний, а саме розвиток особистості, соціалізація особистості, власне здобуття традиційних і культурних цінностей. Беручи до уваги значущість культурних цінностей та ролі, яку відіграє освіта в соціалізації та культуролізації особистості, має значення аналізувати системи культурних цінностей.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Цінності настільки нерозривно вплетені в нашу мову, мислення та моделі поведінки, що тисячоліттями захоплювали вчених. Проте вони виявилися настільки складними, що, незважаючи на їх вирішальну роль у людській мотивації, ми залишаємось у відчайдушному невіданні щодо законів, які ними керують [9].

Антропологі зробили величезний внесок у вивчення людських цінностей завдяки дослідженню культурних моделей і стилю життя. Клайд Клюкхон висунув антропологічне припущення, що всі культури відносні. Незважаючи на великі відмінності у звичаях, існують певні фундаментальні людські цінності, спільні для всіх різноманітних культур світу [4]. Крім того, К. Клюкхон присвятив значні зусилля класифікації цінностей, а також розмежуванню вимірів цінностей. Розширюючи цю роботу, Флоренс Клюкхон і Фред Стродтбек розробили типологію ціннісних орієнтацій, що складається з п'яти частин, і використали її для побудови теорії культурних варіацій. Вони дійшли висновку, що суспільство вимагає конформізму, якщо людина хоче бути соціальною, і що суспільства створюють систему цінностей, якій люди повинні відповідати [5].

Мета статті – дослідження систем культурних цінностей.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Системи цінностей є пріоритетом, яким особистість та суспільство надають етичним та ідеологічним цінностям. Хоча вони можуть поділяти спільні цінності, вони можуть не надавати їм однакової перевагу, тому вони можуть опинитися у ідеологічному конфлікті через відмінності в системах цінностей. За суттю система цінностей є формалізацією морального кодексу. Тому ретельне вивчення систем цінностей і відмінностей між ними є те, що розуміння цих відмінностей у пріоритетності цінностей може поліпшити розуміння мотивації окремих осіб і груп.

Щоб визначити системи цінностей, спочатку необхідно визначити характеристики цінностей, які можуть бути представлені в системі цінностей. Цінності, якими володіє група чи особа, можна розділити на кілька різних категорій. У сфері систем цінностей нас зазвичай хвилюють етичні та ідеологічні. Етичні цінності можна розглядати як ті цінності, які служать для розрізнення добра і зла, правильного і неправильного, морального і аморального. На суспільному рівні ці цінності часто формують основу того, що дозволено, а що заборонено. Ідеологічні цінності стосуються політики, релігії, економіки та суспільних звичаїв. Теоретично ідеологічні цінності повинні виникати логічно як природні наслідки особливостей фундаментальних етичних цінностей та їх пріоритетності.

Вчені класифікують системи цінностей за кількома ознаками [1]. Вони можуть бути особистими, тобто належати окремій людині, або суспільними, визначеними суспільством. Громадські системи цінностей можуть бути правовими кодексами або набувати сили закону в багатьох суспільствах.

Вони можуть бути внутрішньо узгодженими, коли вони впливають логічно як природні наслідки фундаментальних етичних цінностей, і де вони не суперечать одна одній, або бути непослідовними. Хоча в ідеалі система цінностей має бути послідовною, на практиці це часто не так. Оцінка узгодженості системи цінностей сама по собі є свого роду «мета-цінністю», яка може бути присутня або відсутня в даній системі цінностей.

Існують ідеалізовані системи цінностей (ідеальні уявлення про пріоритетність цінностей індивіда чи групи). Вони мають тенденцію бути абсолютними, оскільки кодифіковані як суворий набір заборон на поведінку. Реалізовані системи цінностей (як така система цінностей проявляється в реальності, у діях і рішеннях індивіда чи групи). Вони містять умовні винятки, які є правилами для вирішення колізій між цінностями в практичних обставинах.

Модель спіральної динаміки, розробленої Клер В. Грейвс, є культурним поглядом на системи цінностей і полягає в тому, що вони є еволюційними. Таким чином, панівна система цінностей у суспільстві залежить від екзистенційних проблем, з якими люди в цьому суспільстві стикаються [3].

Клер В. Грейвс створив психологічну модель, яку спочатку називав «рівнями існування», яка висвітлює етапи розвитку особистості навколо цінностей. Ця ієрархія ціннісних структур складається з восьми рівнів, які особистості виражають у своєму психологічному житті. Згідно з теорією ці вісім етапів є розвитком, оскільки індивід росте через ці етапи, так само як і суспільство.

Психолог Клер В. Грейвс досліджував, що відрізняє людей у їх поведінці, цінностях і світогляді. Опитавши тисячі учасників досліджень, він виявив, що існують певні етапи розвитку людських цінностей. К. В. Грейвс і Маслоу були сучасниками. Клер В. Грейвс спочатку намагався підтвердити висновки Маслоу. Проте детальне дослідження К. В. Грейвса виявило багато психологічних ідей, які виходили за межі ієрархії потреб Маслоу.

Але Клер В. Грейвс не встиг завершити й опублікувати свою роботу. Це частково пояснює, чому його робота менш відома, ніж робота А. Маслоу, хоча з усіх боків це дослідження є багатшим і більш повчальним для розуміння людської психології. Дослідження К. В. Грейвса було підхоплено Крістофером Коуеном і Доном Бекон, які ввели термін «спіральна динаміка» і опублікували *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership and Change* в 1996 році [2].

Пізніше Дон Бек об'єднав зусилля з філософом Кеном Вілбером, який інтегрував спіральну динаміку у свою роботу, опубліковану в «Теорії всього» (2001), допомагаючи популяризувати цю модель [10].

У інтегральній спільноті спіральна динаміка називається «інтегралом спіральної динаміки» і має різні кольорові коди для кожного етапу. Цінності та переконання формуються станом розуму індивіда чи групи і визначають, як індивіди, групи, команди та суспільства реагують на життєві виклики. Якщо людина чи група мають нижчий стан розвитку, вони відповідатимуть на ці виклики системою цінностей нижчого рівня. Якщо вони мають вищий стан розвитку, вони відповідатимуть системою цінностей вищого рівня. Етапи моделі *Spiral Dynamics* включають: виживання (архетип), безпеку (традиції), енергію і силу (потужність), порядок (конформізм), успіх (наука), спільноту (чутливість). На всіх етапах ключовими є виживання, безпека, сила, досягнення, спільнота, синергія, цілісна підтримка життя та, нарешті, самореалізація.

Системою цінностей може володіти група людей, спільнота чи суспільство, або нею може володіти окрема особа. Система цінностей окремої людини може відповідати системі цінностей спільноти або бути еквівалентною їй. Однак узгодженість не означає еквівалентності. Система цінностей окремої людини може навіть вимагати від неї вищих стандартів і все одно відповідати системі цінностей спільноти. Узгодженість у системі цінностей, стосується ступеня, до якого суперечності та явні ситуативні винятки відсутні в цій системі цінностей; узгодженість між системами цінностей означає, що будь-яка дія, яка може бути здійснена в одній системі цінностей, не суперечить правилам, пов'язаним з іншими особистостями.

Один зі способів поглянути на відмінності між системами цінностей – подумати про винятки з «правил», пов'язаних із цінностями. Це можуть бути абстрактні винятки, які достатньо узагальнені за способом їх визначення, щоб закріпитися у всіх системах цінностей.

Ш. Шварц пояснює загальнокультурну ієрархію цінностей адаптаційною функцією цінностей у суспільстві та загальнолюдської природи. Цінності, які суперечать людській природі та функціонуванню значущих груп чи більшого суспільства навряд чи такими будуть такими важливими. Вирішальними є два механізми. По-перше, цінності служать як інтерналізовані посібники для окремих осіб; вони звільняють групу від необхідності постійного соціального контролю. По-друге, люди посилаються на цінності, щоб визначити певну поведінку як соціально доречну, щоб виправдати свої вимоги до інших і стимулювати до бажаної поведінки. Тому існує прагнення прищепити цінності, які сприяють виживанню та процвітанню групи [8].

Щоби пояснити загальнокультурну ієрархію цінностей, необхідно пояснити, чому розглядаються певні цінності як більш-менш бажані в різних суспільствах. Ш. Шварц вказує на три особливо актуальні вимоги людської природи та вимоги до функціонування суспільства: По-перше, це сприяння та збереження суспільства та підтримки стосунків його членів, що полягає у розвитку прихильності до позитивних стосунків, ідентифікації з групою, і лояльності до її членів. По-друге, особи повинні бути вмотивовані вкладати час і зусилля виконувати продуктивну роботу, вирішувати

проблеми, що виникають під час роботи, і породжувати нові ідеї та технічні рішення. По-третє, соціум легітимізує задоволення своїх потреб і бажань, якщо це не підриває групові цілі.

Висока важливість цінностей доброзичливості (1-ше місце) впливає з центральної ролі позитивних, співробітницьких соціальних відносин в сім'ї. Цінності доброзичливості забезпечують інтерналізовану мотиваційну базу для цих стосунків. Цінності універсальності (2-ге) також сприяють позитивним суспільним відносинам. Вони функціонально важливі насамперед для спілкування з тими, з ким вони не легко ототожнюють себе, у закладі освіти, на робочому місці тощо. Вони можуть навіть загрожувати внутрішньогруповій солідарності під час конфлікту в групі. Тому цінності універсалізму менш важливі, ніж цінності доброзичливості.

Цінності безпеки (4) і комфортності (5) також сприяють гармонійним суспільним відносинам. Вони допомагають уникнути конфліктів і порушень групових норм. Але ці цінності зазвичай з'являються у відповідь на вимоги та санкції, щоб уникнути ризиків, контролю, заборони та обмеження. Це зменшує їх важливість, оскільки конфліктує із задоволенням потреб і бажань. Більше того, акцентування цих значень на збереження статус-кво суперечить інноваціям у пошуку рішень групових завдань.

Дія на основі традиційних цінностей також може сприяти груповій солідарності, а отже, і безперервному функціонуванню та виживанню групи. Але традиційні цінності мало виражаються у поведінці, в контролі якої, життєво зацікавлені партнери по взаємодії. Вони значною мірою стосуються прихильністю до абстрактних вірувань і символів.

Переслідування цінностей влади може завдати шкоди іншим або експлуатувати їх, а також зашкодити соціуму. Проте вони мають певне значення, оскільки цінності влади допомагають мотивувати індивідуумів для роботи в інтересах групи. Вони також виправдовують ієрархічність соціальних домовленостей в усіх суспільствах. Цінності самоспрямування виконують другу та третю основну функції цінностей, не підриваючи першу. Вони сприяють творчості, мотивують до інновацій та прагнення справлятися з викликами. Поведінка, заснована на цих цінностях, є внутрішньо мотивованою. Це задовольняє індивідуальні потреби, не завдаючи шкоди іншим. Отже, рідко загрожують позитивним соціальним стосункам.

Цікаво, що цінності самоспрямування набагато менш важливі, ніж цінності комфортності, які більш важливі в країнах, де типова сім'я велика (сім і більше дітей). Щоб підтримувати порядок, дуже великі сім'ї повинні дотримуватися відповідної поведінки замість того, щоб розвивати унікальні інтереси та здібності кожного члена.

Помірна важливість цінностей досягнення може відображати компроміс серед основ ціннісного значення. З позитивного боку, ці цінності мотивують індивідів виконувати групові завдання та легітимізують самовдосконалюючу поведінку, сприяють добробуту групи. З негативного боку, ці цінності сприяють досягненню соціального схвалення, яке може порушити гармонійні соціальні відносини та завдати досягненню групової мети.

Важливість цінностей гедонізму і стимулювання впливає з вимоги легітимізувати вроджені потреби для отримання задоволення та збудження. Ці цінності є, мабуть, важливішими, ніж цінності влади, оскільки, на відміну від цінностей влади, їх прагнення не обов'язково загрожують позитивним суспільним відносинам.

Як цінності співвідносяться зі ставленням, переконаннями, рисами та нормами. Намагаючись пояснити, чому люди так поведуться, люди часто посилаються на ставлення, переконання, риси чи норми. Вирішальним чином кожна з цих концепцій відрізняється від цінностей і полягає в тому, що вона змінюється в іншому масштабі, тому вимірюється по-різному. Значення відрізняються за важливістю керівних принципів у житті. Ставлення – це оцінка об'єктів як хороших, так і поганих, бажаних чи небажаних. Ставлення може оцінювати людей, поведінку, події або будь-який конкретний або абстрактний об'єкт. Вони змінюються за позитивною або негативною шкалою. Цінності лежать в основі нашого ставлення; вони є основою для наших оцінок. Ми оцінюємо людей, поведінку, події тощо позитивно, якщо вони сприяють досягненню того, що ми цінуємо. Ми оцінюємо негативно, якщо вони перешкоджають або загрожують досягненню наших цінних цілей. Якщо ми цінуємо високу стимуляцію та надаємо мало значення цінностям безпеки, наприклад, ми швидше за все матимемо позитивне ставлення до необгрунтованого ризику.

Переконання – це ідеї про те, наскільки правдивим те, що речі пов'язані певним чином. Приклади вірувань: «війна ніколи не вирішує проблем», «Африка більша за Європу». Переконання

відрізняються залежно від того, наскільки ми впевнені в їх істині. Загальні переконання людей про те, як функціонує світ, називаються соціальними аксіомами [6]. На відміну від цінностей, переконання стосуються суб'єктивної ймовірності того, що стосунки це правда, а не до важливості цілей як керівних принципів у житті.

Норми – це стандарти або правила, які вказують членам групи чи суспільства, як вони повинні поводитися. Приклади норм: «Дітей треба бачити, а не чути». Норми варіюються залежно від того, скільки ми погоджуємося чи не погоджуємося з тим, що люди повинні діяти певним чином. Наші цінності впливають на те, чи ми приймаємо або відкидаємо певні норми. Оскільки норми приписують поведінку з конкретними наслідками, ми більш-менш схильні приймати їх залежно від того, наскільки вони сумісні або суперечать нашим цінним цілям. Узагальнюючи потрібно сказати, що Норми – це соціальні очікування, залежно від яких ми більш-менш схильні приймати їх, наскільки важливі для нас цінності конформізму, а не самоспрямування.

Риси – це схильність демонструвати послідовні моделі думок, почуттів і дій через час і ситуації. Як зазначалося вище, той самий термін може стосуватися як значення, так і як риси характеру (наприклад, мудрість, слухняність). Однак люди, які демонструють цю рису, можуть не цінувати її відповідну мету, а ті, у кого немає цієї риси, можуть високо її оцінити. Наприклад, людина може поводитися слухняно, але не цінувати слухняність. Риси відрізняються за частотою та інтенсивністю, з якою люди демонструють їх. Вони описують людей, а не те, що люди вважають важливим. Люди вважають, що їхні цінності є бажаними, але можуть вважати свої риси позитивними або негативними [8].

Основною соціальною функцією цінностей є мотивація та контроль поведінки членів групи, дані підтверджуються також дослідженнями Т. Парсона та Е. Шила [7]. Вони вивчали форми ціннісних орієнтацій як найважливіших культурних елементів в організації систем дій. Вчені зазначають, що ціннісні орієнтації є лише частиною культури. Ціннісні орієнтації внутрішньо передаються від особистості до особистості шляхом навчання та від соціальної системи до соціальної системи шляхом дифузії. Ціннісні орієнтації, вироблені в культурні моделі, мають потенціал стати загальними цінностями членів колективу. Ціннісні орієнтації в переважній більшості залучені до процесів соціальної взаємодії. Це елементарна передумова суспільного ладу. Стандарти моральних цінностей зосереджені на інтеграції більшої системи дій. Моральні норми встановлюють допустимі межі експресивного задоволення або інструментального досягнення – посилаючись на наслідки такої дії для оточення та для суспільства в цілому. З погляду моралі когнітивні та катектичні проблеми розглядаються як вирішені, головний фокус уваги зосереджений на оціночних проблемах, які повинні бути вирішені з посиланням на моральні стандарти. Таким чином, проблема полягає в тому, щоб з'ясувати, чи це правильно у світлі норм, що виражають цінності системи дій. Стандарти моральних цінностей Т. Парсон та Е. Шил називають дифузними моделями ціннісних орієнтацій. Вони є організаторами, які визначають та інтегрують цілі системи в дію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Проведений аналіз публікацій дозволяє зробити висновок, що цінності є фундаментальним аспектом людського буття, глибоко вкоріненим у культуру, мову і поведінку. Незважаючи на складність та різноманітність ціннісних систем, дослідники досягли значних успіхів у їх класифікації та розумінні. Щодо універсальності цінностей слід зазначити, що вони значно варіюються залежно від рівня розвитку суспільства та культури. Модель спіральної динаміки демонструє, що системи цінностей еволюціонують у відповідь на зміни в соціальному середовищі, що теж підтверджує цей висновок. Цінності також інтегрують соціальні системи та надають їм стабільності.

В наступних наукових розробках ми сподіваємося на подальші теоретичні та практичні дослідження культурно-духовних вимірів ціннісної освіти, а також дослідження впливу глобалізації на системи цінностей, зміни цінностей з часом та під впливом різних факторів. Аналіз того, як розвиток технологій впливає на формування та еволюцію цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варнавська І. В. Сучасні погляди на проблеми моральності як важливого аспекту формування особистості молоді України. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-*

- практичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. Вип. 28. С. 40–45. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16572>.
2. Beck D. E., Cowan C. *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership, and Change*. Publisher, Wiley, 1996. 331p.
 3. Graves C. W. Levels of Existence: an Open System Theory of Values. *Philosophy. Journal of Humanistic Psychology*. 1970. Vol. 10. No. 2, P. 131–154.
 4. Kluckhohn C. Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. In: Parsons, T. and Shils, E., Eds., *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, Cambridge. 1951. P. 388–433. URL: <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>.
 5. Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. *Variations In Value Orientations*. Evanston: Row, Peterson and Company, 1961.
 6. Leung K., Bond M. H. Social Axioms: A Model for Social Beliefs in Multicultural Perspective. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. 2004. Vol. 36, P. 119–197). Elsevier Academic Press. URL: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(04\)36003-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(04)36003-X).
 7. Parsons T., Shils E. A. at all. *Toward a general theory of action*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts. 1962. 526 p.
 8. Schwartz S. H., Cieciuch J., Vecchione, M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lönnqvist J.-E., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., & Konty M. Refining the Theory of Basic Individual Values. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. 103(4): P. 663–88. URL: https://www.researchgate.net/publication/229555687_Refining_the_theory_of_basic_individual_values.
 9. Toffler A. *Future Shock*. New York: Random House, 1970. 505 p.
 10. Wilber K. A. *Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science, and Spirituality*. 2001. 189 p.

REFERENCES

1. Varnavs'ka I. V. Suchasni pohliady na problemy moral'nosti iak vazhlyvoho aspektu formuvannia osobystosti molodi Ukrainy. *Aktual'ni problemy filosofii ta sotsiologii: naukovo-praktychnyj zhurnal*. Natsional'nyj universytet «Odes'ka iurydychna akademiia». Odessa, 2021. Vyp. 28. S. 40–45. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16572>. [in Ukrainian].
2. Beck D. E., Cowan C. *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership, and Change*. Publisher, Wiley, 1996. 331p. [in English].
3. Graves C. W. Levels of Existence: an Open System Theory of Values. *Philosophy. Journal of Humanistic Psychology*. 1970. Vol. 10. No. 2, P. 131–154. [in English].
4. Kluckhohn C. Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. In: Parsons, T. and Shils, E., Eds., *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, Cambridge. 1951. P. 388–433. URL: <http://doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>. [in English].
5. Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. *Variations In Value Orientations*. Evanston: Row, Peterson and Company, 1961. 437 p. [in English].
6. Leung K., Bond M. H. Social Axioms: A Model for Social Beliefs in Multicultural Perspective. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. 2004. Vol. 36, p. 119–197). Elsevier Academic Press. URL: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(04\)36003-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(04)36003-X). [in English].
7. Parsons T., Shils E. A. at all. *Toward a general theory of action*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts. 1962. 526 p. [in English].
8. Schwartz S. H., Cieciuch J., Vecchione, M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lönnqvist J.-E., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., & Konty M.. Refining the Theory of Basic Individual Values. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. 103(4): P. 663–88. URL: https://www.researchgate.net/publication/229555687_Refining_the_theory_of_basic_individual_values.
9. Toffler A. *Future Shock*. New York: Random House, 1970. 505 p. [in English].
10. Wilber K. A. *Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science, and Spirituality*. 2001. 189 p. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 05.06.2024